

АКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ТА РАДИ ЄВРОПИ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: СТАН ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Рябовол Л. Т.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні унаслідок воєнного вторгнення Росії гинуть і страждають діти, заявила Людмила Денісова. Уповноважена Верховної Ради України з прав людини також зазначила, що Комітет ООН з прав дитини вимагає від Російської Федерації припинення воєнних дій та виконання своїх зобов'язань щодо захисту дітей від фізичного та психологічного насильства. В заяві, оприлюдненій цим Комітетом, акцентовано, що українські діти зазнають насильства, страждають, травмуються, гинуть, їх навчання переривається. Відбуваються напади на школи, дитячі будинки, лікарні¹. У Резолюції ООН про агресію РФ проти України від 02.03.2022 р. ця організація вимагає, щоб сторони повністю виконували свої зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом щодо збереження цивільного населення і цивільних об'єктів², а саме такими цивільними об'єктами є школи, дитячі будинки й лікарні.

Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (Global Coalition to Protect Education from Attack) у своїй діяльності виходить з того, що школи та університети повинні залишатися безпечними місцями для навчання, у той час, як сторони збройного конфлікту погрожують, вбивають, завдають травм, катують, вербують учнів та освітян у самих школах та на шляху до них, використовують заклади освіти у військових цілях – як казарми і бази, склади зброї, центри утримання під вартою, що наражає учнів і персонал на небезпеку. При цьому, наслідки нападів на освіту є як негайними/ безпосередніми (поранення, загибель людей, руйнування інфраструктури), так і відтермінованими у часі / довгостроковими (погіршення відвідуваності, зменшення кількості школярів та зниження рівня залучення вчителів, падіння якості освіти й навчання). Це суттєво ускладнює реалізацію права на освіту та інших прав у цих країнах, загалом досягнення цілей освіти і розвитку³.

Ухвалюючи документи, які стосуються дітей, ООН виходить з того, що всі дії щодо дітей мають сприяти найбільш повному забезпеченню їхніх прав (Резолюція «Права дитини», 1997)⁴. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030» (2015) визначено 17 відповідних цілей, одна з яких – забезпечення якісної інклюзивної та рівноправної дошкільної, початкової, середньої, вищої і технічної освіти, професійної підготовки. Згідно з цією Резолюцією, всі люди повинні мати можливість навчатися упродовж життя, що дозволить їм набувати знання й навички, необхідні для використання нових можливостей і повноцінної участі в суспільному житті. У документі також акцентовано на важливість забезпечення умов, сприятливих для повної реалізації дітьми й молоддю їхніх прав і можливостей, у тому числі шляхом створення безпечного шкільного середовища⁵.

Питанню створення безпечного шкільного середовища ООН надає велике значення. 9 вересня відзначається Міжнародний день захисту освіти від нападів, проголошений Резолюцією ООН A/RES/74/275 (2020). Напади на заклади освіти та на осіб, які в них навчаються і працюють, засуджено як порушення норм міжнародного гуманітарного права (МГП), що негативно впливає на реалізацію права на освіту та має серйозні наслідки. Акцентовано, що у надзвичайних гуманітарних ситуаціях важливо й необхідно створити безпечне, захищене шкільне середовище, сприятливі для освіти умови, забезпечити якісну освіту на всіх рівнях⁶. Проголошуючи Міжнародний день захисту освіти від нападів, ООН акцентує на важливість збереження закладів освіти як захищених та безпечних для учнів і вчителів просторів.

Питання безпеки й захисту шкіл актуальне для багатьох держав, які є у стані війни, в умовах збройних конфліктів. Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки ООН систематично вивчають

¹ Унаслідок воєнного вторгнення Росії в Україну гинуть та страждають діти – Людмила Денісова. URL: <http://surl.li/bwmjyb>

² Текст Рішення ООН про агресію проти України. Коментований переклад. URL: <http://surl.li/bwmku>

³ Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях : Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів. Нью-Йорк, 2016. С. 7. URL: <http://surl.li/brjbk>

⁴ Права дитини: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/51/77 від 20.02.1997. URL: <http://surl.li/bpcin> (дата звернення: 20.04.2022)

⁵ Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 від 25.09.2015. URL: <http://surl.li/bnauc> (дата звернення: 12.03.2022)

⁶ Міжнародний день захисту освіти від нападів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/74/275 від 28.05.2020. URL: <http://surl.li/bnbct> (дата звернення: 21.04.2022)

питання «Діти та збройні конфлікти» й засуджують вербовку дітей, використання дітей-солдатів, вбивства, нанесення каліцтв, згвалтування й інші форми насилля щодо дітей у таких конфліктах, а також інші порушення прав дитини, зокрема напади на школи та/або лікарні, позаяк, саме освіта й охорона здоров'я – підвалини міцного миру й розвитку⁷. У 2015 році було розроблено й запропоновано державам-членам ООН до підписання міждержавної політичної угоди – Декларацію про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Україна підписала цей документ у листопаді 2019 році⁸.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика забезпечення прав дитини, зокрема в умовах збройних конфліктів, притягує науковий інтерес вітчизняних і зарубіжних вчених. М. Чеховська та І. Нечитайло, Н. Філіпська й О. Задніпровська та інші вивчали питання використання дітей-солдат у збройних конфліктах, Н. Опольська – права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, М. Стефанчук – питання захисту прав дітей на особливий захист і піклування в умовах збройних конфліктів у контексті адаптації вітчизняного законодавства до стандартів ООН та ЄС, О. Турченко – захист прав дітей на окупованих територіях та під час збройних конфліктів. Питання забезпечення прав дитини під час збройного конфлікту досліджували також А. Бущенко, Н. Крестовська, Н. Лесько, Т. Михайліна, І. Щebetун та інші. Вітчизняними вченими розроблено окремі аспекти питання створення безпечного шкільного середовища в умовах збройних конфліктів. О. Кітова вивчала таке середовище як необхідну умову навчання, соціалізації та самореалізації дитини. Г. Татаренко, І. Татаренко, Г. Степанова, О. Турченко. досліджували питання захисту права на освіту й міжнародно-правові інструменти захисту закладів освіти в умовах збройного конфлікту. Т. Цюман і Н. Бойчук визначили принципи безпечного освітнього середовища, які є актуальними і щодо створення безпечного шкільного середовища безпосередньо в умовах збройних конфліктів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз доступних нам праць засвідчив, що проблема, окреслена темою нашої роботи, розроблена недостатньо. Комплексного дослідження актів ООН та РЄ про забезпечення права на освіту, зокрема щодо створення безпечного освітнього середовища в умовах збройних конфліктів, як підґрунтя для розробки відповідного вітчизняного законодавства, наразі не проведено. Не проаналізовано і

стан імплементації таких міжнародних, у тому числі європейських, актів у вітчизняне законодавство.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – провести аналіз актів ООН та РЄ про захист прав дітей, у тому числі права на освіту в умовах збройних конфліктів, зокрема щодо створення безпечного шкільного середовища, і визначити ступінь імплементації їх положень у вітчизняне законодавство, юридичну теорію та практику.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Акти ООН про необхідність створення безпечного шкільного середовища в умовах збройних конфліктів. Значну увагу ООН приділяє питанню повної реалізації права на освіту. У ч. 1 ст. 26 Загальної декларації прав людини (1948) закріплено право кожної людини на освіту. Виходячи з ч. 2 ст. 26, на освіту ООН покладає місію щодо забезпечення розвитку людини, збільшення поваги до прав людини й основних свобод, сприяння в підтриманні миру шляхом пропагування «взаєморозуміння, терпимості й дружби між усіма народами, расовими або релігійними групами»⁹. Свій розвиток ці положення знайшли у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 13) (1973). Право дитини на освіту закріплено також у ст. 28, а його сутність розкрито у ст. 29 Конвенції про права дитини (1989), зокрема щодо спрямованості освіти на «підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, ...»¹⁰.

МГП визнає важливість забезпечення освіти для дітей під час збройного конфлікту, констатує О. Турченко¹¹. Унормування цього питання – предмет особливої уваги ООН. Згідно зі ст. 24 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949), сторони конфлікту мають здійснювати всі заходи для того, щоб забезпечити освіту дітям віком до 15 років. Відповідно до ст. 50, «Окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту»¹².

У рамках нашого дослідження слід звернутися до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв

⁷ Довідник з практики Ради Безпеки за 2010-2011 роки : 31. Діти та збройні конфлікти. URL: <http://surl.li/boiur>

⁸ Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл – ми стали 100-ою країною. URL: <http://surl.li/bojbr>

⁹ Загальна декларація прав людини : Генеральна Асамблея ООН; Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: <http://surl.li/umvi> (дата звернення: 18.04.2022)

¹⁰ Конвенція про права дитини : ООН; Конвенція від 20.11.1989. URL: <http://surl.li/wufe> (дата звернення: 21.04.2022)

¹¹ Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 9.

¹² Конвенція про захист цивільного населення під час війни : ООН; Конвенція від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/bpkpd> (дата звернення: 22.04.2022)

міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (1977)¹³, згідно зі ст. 48 якого, необхідно поважати цивільне населення і цивільні об'єкти, захищати їх, сторони збройного конфлікту повинні відрізняти цивільне населення від комбатантів, а цивільні об'єкти – від воєнних і спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів. У ст. 49 напад визначено як акт насильства, який може завдати шкоди цивільному населенню або цивільним об'єктам, незалежно від того, здійснюється він під час наступу чи оборони, незалежно від території, на якій здійснюються, і від того, проводяться воєнні дії на суші, у повітрі або на морі. Відповідно до ст. 52, цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій, передбачено загальний захист цивільних об'єктів – усіх тих об'єктів, які не є воєнними, тобто не є такими, «які через свій характер, розміщення, призначення або використання вносять ефективний вклад у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну воєнну перевагу». Згідно зі ст. 57, у процесі проведення воєнних операцій необхідно постійно виявляти турботу про цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти, оберігати їх. Згідно з нормами МГП, школи є цивільними об'єктами, а напади на них – порушенням МГП. Відповідно, у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та Ради безпеки ООН засуджуються напади на заклади освіти в умовах збройних конфліктів, забороняється використовувати заклади освіти у військових цілях.

У Конвенції про права дитини (1989) (ст. 38) також зазначено, що у випадку збройних конфліктів держави-учасниці зобов'язані: забезпечувати дотримання норм МГП щодо дітей, захист дітей і догляд за ними в умовах збройного конфлікту; сприяти у тому, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях¹⁴. Держави-учасниці Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000) засудили посягання на дітей в умовах таких конфліктів, а також безпосередньо напади на школи як місця, де зазвичай перебуває велика кількість дітей, у зв'язку з чим школи є об'єктами, які охороняються міжнародним гуманітарним правом¹⁵.

У п. 23 і 30 Резолюції «Права дитини» (1997) (Розділ II «Захист дітей в умовах збройних конфліктів») зазначено, що уряди й інші сторони збройних кон-

фліктів мають проводити «дні спокою», створювати «коридори миру» для того, аби забезпечити гуманітарну допомогу, зокрема надавати освітні послуги дітям в умовах збройних конфліктів. У п. 41 тієї ж Резолюції (Розділ III «Діти-біженці та внутрішньо переміщені діти») ООН закликає держави забезпечити безпеку й потреби цих категорій дітей, зокрема щодо освіти¹⁶. У Резолюції 1261 (1999) Рада Безпеки ООН засуджує дії, спрямовані проти дітей, у тому числі напади на школи як об'єкти, які захищаються МГП, і, в яких перебуває багато дітей. У цій Резолюції ООН також акцентує, що в умовах збройних конфліктів необхідно забезпечувати специфічну потребу дітей в освіті¹⁷.

На вирішення питання захисту прав дітей у збройних конфліктах спрямовано комплекс документів ООН – Резолюції Ради Безпеки ООН S/RES/1314 (2000) від 11.08.2000, S/RES/1460 (2003) від 30.01.2003, S/RES/1612 (2005) від 20.07.2005, S/RES/1882 (2009) від 04.08.2009, S/PRST/2013/8 від 17.06.2013 тощо. Загалом Рада Безпеки ООН виходить з того, що збройні конфлікти негативно впливають на дітей. У Резолюції 1379 (2001) закликає приділяти особливу увагу забезпеченню освіти дітей та створенню умов для їх професійної підготовки як способу реінтеграції в суспільство¹⁸. У Резолюції S/RES/2250 (2015) «Про молодь, мир та безпеку» ООН вказує, що ускладнений доступ молоді до освіти та економічних можливостей не сприяє в досягненні миру, у той час, як саме молодь має активно долучатися до цього. ООН акцентує на важливість підвищення рівня освіти молоді¹⁹. У Резолюції 1882 (2009) засуджено будь-які порушення прав дитини під час збройних конфліктів, у тому числі напади на школи²⁰.

У Резолюції «Право на освіту в надзвичайних ситуаціях» (у тому числі в умовах конфліктів) (2010) ООН засуджує дії, які в умовах збройних конфліктів спрямовані проти цивільного населення, зокрема школярів, студентів, викладачів; засуджує напади на заклади освіти як цивільні об'єкти, що заборонено МГП і є порушенням Женевських конвенцій (1949), а для держав-членів – воєнним злочином, згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального

¹³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : ООН; Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: <http://surl.li/brsas> (дата звернення: 23.04.2022)

¹⁴ Конвенція про права дитини : ООН; Конвенція від 20.11.1989. URL: <http://surl.li/wufe> (дата звернення: 18.04.2022)

¹⁵ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.05.2000. URL: <http://surl.li/bqjxj> (дата звернення: 29.04.2022)

¹⁶ Права дитини: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/51/77 від 20.02.1997. URL: <http://surl.li/bpcin> (дата звернення: 20.04.2022)

¹⁷ Резолюція 1261 (1999) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 25.08.1999. URL: <http://surl.li/bpkov> (дата звернення: 23.04.2022)

¹⁸ Резолюції S/RES/1379 (2001) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 20.11.2001. URL: <http://surl.li/bpkot> (дата звернення: 24.04.2022)

¹⁹ Про молодь, мир та безпеку : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН S/RES/2250 (2015) від 09.11.2015. URL: <http://surl.li/bqjqf> (дата звернення: 25.04.2022)

²⁰ Резолюція 1882 (2009) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 04.08.2009. URL: <http://surl.li/bqjuf> (дата звернення: 26.04.2022)

суду. Захист шкіл та забезпечення освіти у надзвичайних ситуаціях – пріоритет для міжнародного співтовариства, вказує ООН. Для захисту цивільних осіб та їхніх прав і цивільних об'єктів, а також, аби не допустити безкарності за відповідні злочини, ООН закликає держави-члени до такого: увести в їх національне законодавство норми щодо кримінальної відповідальності за напади на заклади освіти; на етапах планування, проектування, будівництва й відновлення приміщень закладів освіти враховувати рекомендації «Minimum standards for education: preparedness, response, recovery» («Мінімальні стандарти освіти: готовність, реагування й відновлення») та «Guidance notes on safer school construction» («Інструкція з підвищення заходів безпеки під час будівництва шкільних приміщень»). ООН закликає держави забезпечувати доступ до освіти й відповідні безпечні умови у період після надзвичайних ситуацій, зокрема збройних конфліктів²¹.

У Резолюції 1998 (2011) ООН також підкреслює, що: захист дітей в умовах збройного конфлікту має бути важливим аспектом будь-якої стратегії його вирішення; необхідним є притягнення до відповідальності виконавців злочинів проти дітей (зокрема напади на школи і погрози таких нападів) в умовах збройного конфлікту в рамках як національних систем, так і міжнародних механізмів правосуддя та «змішаних» кримінальних судів і трибуналів. ООН закликає сторони збройних конфліктів утримуватися від дій, які ускладнюють дітям доступ до освіти, та від нападів на вчителів²².

У Резолюції S/RES/2143 (2014) «Про захист дітей у збройних конфліктах» ООН також наголошує, що під час конфлікту і в постконфліктний період діти не можуть бути позбавлені такої базової послуги, як освіта. Школи не мають закриватися й піддаватися нападам і погрозам нападів, не повинні використовуватися з воєнною метою, оскільки це є порушенням норм МГП. Крім того, у зв'язку з використанням з воєнною метою школи стають законними цілями для нападів, що, своєю чергою, створює загрозу для життя дітей і вчителів. ООН наполягає, що всі сторони збройного конфлікту мають поважати школи як цивільні об'єкти, порушення відповідних норм МГП мають розслідуватися, порушники – притягатися до відповідальності²³.

У Резолюції S/RES/2225 (2015) ООН засудила те, що в умовах збройних конфліктів на пору-

шення МГП відбуваються викрадення дітей з різних місць, зокрема і шкіл, напади на школи. Знову акцентувала, що використання шкіл у військових цілях робить школи законними об'єктами нападів, створюючи загрозу для безпеки дітей. ООН закликала поважати школи як цивільні об'єкти, а держави-члени – здійснювати конкретні заходи для запобігання використанню шкіл збройними силами та озброєними групами²⁴.

У 2010 році результатом спільної діяльності організацій (передусім ЮНІСЕФ), які опікуються станом освіти в державах, які є в умовах збройних конфліктів, і які стурбовані постійними нападами на освітні установи у таких країнах і тим, що у зв'язку з цим, учні / студенти і працівники опиняються в небезпечних умовах, стало заснування Глобальної коаліції на захист освітніх установ від нападів (GCPEA / Global Coalition to Protect Education from Attack). У 2015 році цією організацією з метою обмеження використання шкіл у військових цілях було прийнято Декларацію про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Держави, які доєдналися до цього документу, взяли на себе зобов'язання забезпечувати захист освіти від нападів та обмежувати використання закладів освіти (шкіл, університетів) у військових цілях, загалом створювати безпечне шкільне середовище в умовах збройних конфліктів, а також зобов'язання щодо відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення психологічної реабілітації учнів, батьків і вчителів, сприяння проведенню тренінгів з безпеки й охорони здоров'я тощо. До обов'язкових заходів, які мають здійснювати держави-підписанти цього документу для зменшення ймовірності нападів на студентів і вчителів, школи й університети, та для пом'якшення негативних наслідків нападів, віднесено такі заходи, як: збирання достовірних даних про напади і використання шкіл та університетів з воєнними цілями; надання допомоги постраждалим від нападів; розслідування заяв про порушення національного й міжнародного права та притягнення винуватих до відповідальності; розробка і просування «конфлікт-чутливих» підходів до освіти; сприяння у продовженні освіти під час збройного конфлікту; підтримка діяльності ООН щодо захисту прав дітей зокрема в умовах збройних конфліктів²⁵.

Підписанти Декларації про безпеку шкіл взяли на себе й зобов'язання впровадити Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів, не використовувати школи та університети з воєнною метою,

²¹ Право на освіту у надзвичайних ситуаціях: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/64/290 від 27.07.2010. URL: <http://surl.li/bpcsd> (дата звернення: 20.04.2022)

²² Резолюція 1998 (2011) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 12.07.2011. URL: <http://surl.li/bpkow> (дата звернення: 23.04.2022)

²³ Резолюція S/RES/2143 (2014) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 27.03.2014. URL: <http://surl.li/bppbm> (дата звернення: 25.04.2022)

²⁴ Резолюція S/RES/2225 (2015) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 18.06.2015. URL: <http://surl.li/brxfc> (дата звернення: 30.03.2022)

²⁵ Safe Schools Declaration. URL: <http://surl.li/bruhrm> (дата звернення: 31.03.2022)

запобігати посяганням на безпеку учнів, їхнє право на освіту. Визначено відповідні керівні принципи: 1) сторони збройних конфліктів не мають використовувати з воєнною метою школи та університети, які функціонують; 2) сторони збройних конфліктів не мають використовувати школи та університети, які занедбані або звільнені через небезпеки, пов'язані зі збройним конфліктом, з будь-якою метою для підтримки своїх військових зусиль, за деякими винятками; 3) абсолютно неприпустимим є знищення шкіл та університетів, які є звичайними цивільними об'єктами, для того, щоб позбавити протилежну у збройному конфлікті сторону можливості використовувати ці об'єкти у майбутньому; 4) оскільки використання шкіл та університетів сторонами збройних конфліктів з воєнними цілями може перетворити їх на військовий об'єкт, на який можна нападати, то перед нападом сторони повинні розглянути всі альтернативні заходи, у тому числі попередження супротивника про напад, який має відбутися; 5) забезпечення безпеки шкіл та університетів має здійснювати належно підготовлений для цього цивільний персонал; військові формування сторін конфліктів не мають бути задіяними у цьому, за винятком випадків, коли відсутні інші засоби для забезпечення необхідної безпеки; 6) всі сторони збройних конфліктів мають, наскільки це можливо й необхідно, імплементувати ці Вказівки у свої доктрини, військові статuti, правила застосування військової сили, бойові накази та інші засоби інформування²⁶.

Акти РЄ про захист прав дітей, у тому числі права на освіту в умовах збройних конфліктів. Відповідно до ст. 2 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1952), «Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту»²⁷. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996) прямо не стосується права на освіту, проте, у цьому документі Рада Європи (РЄ) ще раз підтвердила позицію Європейського Співтовариства щодо необхідності забезпечення прав та інтересів дітей, створення належних умов для реалізації дітьми своїх прав²⁸.

У Керівних принципах політики РЄ щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства акцентовано на те, що: необхідно створити культуру поваги до прав дитини; національні стратегії мають передбачати якісні зміни у сприйманні суспільством дітей і дитинства, насильства

щодо дітей, сприяти у підвищенні ефективності захисту дітей. Умовами досягнення цієї мети є: усвідомлення суспільством, що права дитини – важливі, а насильство над дітьми має негативні наслідки; встановлення зв'язків між різними службами, покликаними діяти у відповідній сфері; зміни економічних і соціальних умов, асоційованих із насильством²⁹.

В Стратегії РЄ з прав дитини (2016–2021) зазначено, що насильство щодо дітей в умовах конфлікту є неприпустимим, адже, у зв'язку з цим, діти отримують фізичні і психологічні травми, вплив яких продовжують відчувати і в постконфліктний період, тому, реабілітація дітей та молоді, відновлення їхньої довіри є важливим завданням, яке потребує вирішення (п. 16)³⁰.

Радою Європи, як зазначила О. В. Шевченко-Бітенська у результаті дослідження правових механізмів РЄ у сфері захисту дітей від насильства, не розроблено спеціального документу (єдиного систематизованого акту) про захист дітей (усіх їхніх прав) від насильства під час збройних конфліктів. Існують акти, які стосуються окремих аспектів цієї проблеми, захисту окремих прав дітей у таких умовах³¹. Так чи інакше, не можна не погодитися із О. В. Темченко, що євроінтеграція України передбачає імплементування європейської системи цінностей і стандартів поведінки з дітьми, що є передумовою і надійним гуманістичним підґрунтям для удосконалення соціальної функції нашої держави у сфері захисту прав дитини³².

У Резолюції 1215 (2000) «Про заходи проти набору у збройні сили дітей та їх участі у збройних конфліктах» у рамках розробки політики з надання допомоги країнам, охопленим конфліктами, Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЕ) заклала: припинити набір дітей у збройні сили й демобілізувати дітей, які вже залучені до їх лав; забезпечити проведення заходів фізичної, психологічної та соціальної реабілітації дітей; сприяти їх поверненню до цивільного життя, особливо, щодо реалізації права на освіту³³.

Положення Рекомендації 1459 (2000) «Про план дій в інтересах дітей Косово» можуть екстраполюва-

²⁶ Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів від 16.12.2014. URL: <http://surl.li/brlxu> (дата звернення: 28.04.2022)

²⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Додатковий протокол від 20.03.1952. URL: <http://surl.li/bwrkw> (дата звернення: 25.04.2022)

²⁸ Європейська Конвенція про здійснення прав дітей: Рада Європи; Конвенція від 25.06.1996. URL: <http://surl.li/bwrnl> (дата звернення: 25.04.2022)

²⁹ Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства: Додаток до Рекомендації CM/Rec (2009) 10 Комітету міністрів. URL: <https://rm.coe.int/168046eb82> (дата звернення: 25.04.2022)

³⁰ Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) (неофіційний переклад). URL: <http://surl.li/bwrvrt>

³¹ Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. С. 115.

³² Темченко О. В. Конвенція Ради Європи у сфері охорони дитинства. Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського: матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 року). Одеса: Фенікс, 2010. С. 105

³³ Про заходи проти набору у збройні сили дітей та їх участі у збройних конфліктах: Резолюція ПАРЕ 1215 (2000). URL: <http://surl.li/bwrqg> (дата звернення: 26.04.2022)

тися на всі країни, які є у стані війни, збройних конфліктів. Наразі ПАРС виходить з того, що за таких умов діти страждають, відтак, всі держави-члени у співробітництві з РС та іншими зацікавленими організаціями (ЮНІСЕФ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, тощо) мають здійснювати невідкладні заходи щодо покращення становища дітей. Щодо реалізації права на освіту ПАРС рекомендує: прискорити відновлення зруйнованих або пошкоджених шкільних об'єктів; забезпечити доступ до освіти, навчальних приміщень і місць відпочинку, реалізувати програми продовженого дня, розвивати мережу дошкільних установ; забезпечувати доставку дітей у школи, що полегшуватиме доступ до навчання і стимулюватиме отримання освіти; краще організовувати набуття дошкільної та початкової освіти, забезпечувати навчальними матеріалами й готувати вчителів, які навчатимуть своїх учнів терпимості щодо інших народів, цінностей мирного часу, демократичним стандартам³⁴.

Імплементація положень актів ООН та РС про забезпечення права на освіту в умовах збройних конфліктів, зокрема щодо створення безпечного шкільного середовища, у вітчизняне законодавство, юридичну теорію та практику. У стратегічному програмному документі «План дій Ради Європи для України на 2018–2021 рр.» передбачено співпрацю нашої держави та РС. Україна зобов'язується узгодити національне законодавство, інституції та практику з принципами верховенства права й демократії, європейськими стандартами у сфері прав людини, зокрема щодо запобігання насильству проти дітей і сприяння правам дитини, а РС береться підтримувати Україну у виконанні її зобов'язань³⁵.

На основі вітчизняного досвіду, принципів та підходів, напрацьованих міжнародною спільнотою сьогодні в Україні здійснюється удосконалення системи забезпечення прав та свобод людини з урахуванням нових викликів, що постали перед суспільством. Так, у Національній стратегії у сфері прав людини (2021)³⁶ визначено основні проблеми у цій сфері й відповідні напрями, у рамках кожного з яких сформовано стратегічну ціль, завдання та очікувані результати. В контексті нашого дослідження зосередимо увагу на стратегічні напрями, окреслені у § 17 «Забезпечення права на освіту» і § 18 «Забезпечення прав дитини». Стратегічна ціль у напрямі § 17 – забезпечення рівного доступу кожного до якісної освіти, яка має здобуватися в умовах без-

печного освітнього середовища, одне з відповідних завдань – «забезпечення функціонування безпечного освітнього середовища у закладах освіти». Стратегічна ціль у напрямку § 18 – забезпечення і захист прав дітей в Україні відповідно до міжнародних, у тому числі європейських, стандартів. Серед завдань: створення ефективної системи запобігання і протидії порушенням прав дітей, насильству щодо дітей; удосконалення законодавства у сфері охорони дитинства, запобігання і протидії насильству щодо дітей, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів; створення умов для недопущення участі дітей у збройних конфліктах, розроблення механізмів надання пільг і соціальних гарантій дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Важливим кроком на шляху до створення дієвої системи вітчизняного законодавства щодо захисту прав дітей, у тому числі права на освіту, зокрема й на безпечне освітнє середовище, в умовах збройних конфліктів стало затвердження Кабінетом Міністрів України Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (2018), в якому визначено комплекс відповідних пріоритетів і заходів. В контексті пріоритету «створення сприятливих умов для життя та розвитку дитини» передбачено «створення ефективного, доступного та доброзичливого освітнього середовища, спрямованого на розвиток дитини, її талантів, розумових і фізичних здібностей». Безпосередньо про *безпечне* освітнє середовище наразі не йдеться, проте, у Програмі визначено окремий пріоритет – «забезпечення захисту прав та інтересів дитини у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів», у контексті якого передбачено: недопущення участі дітей у воєнних діях; забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій; впровадження комплексних заходів щодо створення умов для повноцінного життя та соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали від воєнних дій, тощо³⁷.

У листопаді 2019 року Україна підписала Декларацію про безпеку шкіл. З того часу здійснювалася підготовка до втілення положень цього документу у вітчизняну практику. Розпорядженням Кабінету міністрів України від 04.08.2021 затверджено План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл³⁸. Передбачено комплекс заходів щодо забез-

³⁴ Про план дій в інтересах дітей Косово : Рекомендація ПАРС 1459 (2000). URL: <http://surl.li/bwrtj> (дата звернення: 26.04.2022)

³⁵ План дій Ради Європи для України на 2018-2021 рр. : Рада Європи; GR-DEM(2017)18 від 21.02.2018. URL: <http://surl.li/yfqc> (дата звернення: 25.04.2022)

³⁶ Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <http://surl.li/bwuiz> (дата звернення: 23.04.2022)

³⁷ Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018. № 453. URL: <http://surl.li/btrrfg> (дата звернення: 31.03.2022)

³⁸ Пояснювальна записка до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл». URL: <http://surl.li/brlhw>; Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 898-р. URL: <http://surl.li/brlflk> (дата звернення: 23.04.2022)

печення права на освіту та формування безпечного освітнього середовища у період збройного конфлікту, а саме: створення ефективної системи моніторингу нападів на заклади освіти; забезпечення безперервності навчання, захисту закладів освіти від нападів та їх відновлення у разі пошкодження; забезпечення системності підходів до захисту освіти в умовах збройного конфлікту. Системна реалізація цих заходів дозволить створити більш якісні умови для учнів – щодо навчання у безпечному освітньому середовищі, для педагогів – щодо реалізації освітнього процесу у період збройного конфлікту.

На необхідність більш активного й системного впровадження положень Декларації про безпеку шкіл у вітчизняну освітню практику акцентувала Л. Денісова. Аналіз стану забезпечення права на освіту, зокрема тих дітей, які перебувають у зоні збройного конфлікту, – обов'язкова складова щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні». У доповіді за 2020 рік вказано, що приміщення шкіл, які розташовані вздовж лінії розмежування з окупованими територіями, є у зоні ризику ураження обстрілами й залишаються облаштованими неналежним чином або в них відсутні укриття на випадок обстрілів чи інших масованих атак. Так, у зв'язку з тим, що поблизу закладу освіти в м. Мар'їнка Донецької області у березні 2020 року проводилися бойові дії, при цьому, у закладі освіти не було створено умови, безпечні для перебування дітей і персоналу, виникла необхідність в їх евакуації. Як реакція на звернення Уповноваженої з прав людини до голови Донецької ОДА і керівника обласної ВЦА, ними було проведено: моніторинг діяльності закладів освіти, які розміщені поблизу лінії розмежування; заходи із забезпечення безпеки учнів та персоналу, зокрема розроблено схеми оповіщення та зв'язку, плани евакуації на випадок надзвичайних ситуацій³⁹.

Термін «безпечне освітнє середовище» знайшов своє закріплення в освітньому законодавстві України, однак, його інтерпретація відрізняється від контексту, використовуваного зокрема ООН. Якщо забезпечення безпеки шкіл (підтримання безпечного шкільного середовища) ООН розглядає як вимогу, яка має виконуватися саме під час військових дій, збройних конфліктів, то у вітчизняних законах реалізується дещо інший підхід. Так, відповідно до ч. 2¹ ст. 1 Закону України «Про освіту» та ч. 1 ст. 1 Закону України «Про повну загальну середню освіту», «безпечне освітнє середовище – сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподі-

яння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин»⁴⁰. Як бачимо, у згаданих законах вказівка на підтримання безпечного освітнього середовища як умову повної реалізації права на освіту в умовах воєнних дій відсутня, як немає її і в Законі України «Про правовий режим воєнного стану».

У ст. 22² Закону України «Про вищу освіту» визначено поняття «тимчасово переміщений заклад вищої освіти», необхідність у переміщенні якого виникає очевидно саме у зв'язку з неможливістю забезпечувати безпечне освітнє середовище у ньому в місці його постійного знаходження. За визначенням законодавця, це – заклад вищої освіти, який у період тимчасової окупації або у період проведення антитерористичної операції, під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях за рішенням засновника змінив своє місцезнаходження шляхом переміщення з тимчасово окупованої території до населеного пункту на підконтрольній українській владі території⁴¹.

У зв'язку із веденням Російською Федерацією війни проти України, коли, у тому числі, відбуваються і напади на заклади освіти, актуалізувалося питання законодавчого закріплення вимоги щодо захисту закладів освіти від нападів, забезпечення безпеки усіх учасників освітнього процесу – здобувачів освіти і педагогічних / науково-педагогічних працівників. Наразі доцільно розширити наявне законодавче визначення поняття «безпечне освітнє середовище» за рахунок вказівки на недопустимість нападів на заклади освіти.

Такий наш підхід суголосний з рекомендаціями, які надано ЮНІСЕФ у 2016 році МОН України щодо місця безпечних шкіл у процесі реформування

³⁹ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік». Київ, 2021. С. 143-144. URL: <http://surl.li/bwvdz>

⁴⁰ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://surl.li/ixnq>; Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <http://surl.li/mfrk> (дата звернення: 22.04.2022)

⁴¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://surl.li/jhtp> (дата звернення: 23.04.2022)

галузі освіти в нашій державі⁴². На основі міжнародного досвіду урядів, органів системи ООН, неурядових організацій, закладів освіти і науково-дослідних інститутів ЮНІСЕФ зроблено висновок, що безпека шкіл зокрема означає забезпечення захисту учнів, персоналу (учителів), та шкільного обладнання. Діти мають бути захищені від насильства, відсутності піклування, брутального поводження та експлуатації, загалом від таких загроз, як: дитяча праця, торгівля дітьми, катування, тілесні покарання, цькування, сексуальні домагання, сексуальні наруги і сексуальна експлуатація, вербування до збройних сил, збройні напади і стихійні лиха. Акцентовано, що «Поняття «безпека шкіл» включає запобігання всіх цих загроз життю та добробуту дітей, забезпечення готовності до них і, у необхідних випадках, відновлення від них, незалежно від того, де вони мають місце – у школі або по дорозі до школи чи зі школи». ЮНІСЕФ підсумовано, що поняття «безпечні школи» – складне і багатоаспектне, інтегрує у собі діяльність щодо: захисту дітей і викорінювання насильства щодо них; створення приміщень, зручних для дітей; запобігання цькуванню і боротьба з ним; ненасильницьке врегулювання конфліктів; психосоціальна підтримка; зменшення небезпеки лих, захист освітніх установ від збройних нападів, тощо. ЮНІСЕФ рекомендовано МОН України розглядати безпечні школи як «парасолькову» програмну концепцію, у рамках якої виокремити загальні процеси-напрями відповідної діяльності в Україні, а саме: розроблення політики, планування і проведення

заходів щодо безпечних шкіл на рівні громад; проведення громадського моніторингу і заходів з безпеки й участі дітей в освіті; розбудова спроможності для ненасильницького врегулювання конфліктів; діяльність дитячих і молодіжних груп.

Висновки

Отже, ООН та РЄ надають велике значення вирішенню питання повної реалізації права на освіту та створення безпечного шкільного середовища, зокрема в умовах збройних конфліктів і в постконфліктний період. Цими організаціями розроблено комплекс документів, в яких закріплено право на освіту, акцентовано на важливість його повноцінної реалізації і на необхідність створення безпечного шкільного середовища, як умову реалізації права на освіту. У своїх актах Генеральна Асамблея ООН та Рада Безпеки ООН, а також Рада Європи засуджують напади на заклади освіти й на осіб, які в них навчаються і працюють, оскільки, такі напади є порушенням норм МГП, не сприяють у забезпеченні права на освіту і мають серйозні негативні наслідки. У документах ООН та РЄ акцентовано, що у надзвичайних гуманітарних ситуаціях, зокрема в умовах збройних конфліктів, важливо й необхідно забезпечити якісну освіту на всіх рівнях, створити сприятливі для освіти умови, захищене шкільне середовище, зберегти заклади освіти як безпечні для учнів і вчителів простори. Для України в сучасних умовах актуалізувалося питання законодавчого закріплення вимоги щодо захисту закладів освіти від нападів, захисту усіх учасників освітнього процесу. Наразі доцільно розширити законодавче визначення поняття «безпечне освітнє середовище» шляхом вказівки на недопустимість нападів на заклади освіти.

Інформація про автора:

Рябовол Лілія Тарасівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
1, вул. Шевченка, м. Кропивницький, 25000, Україна

Information about the author:

Riabovol Liliia Tarasivna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Law and Law Enforcement
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
1, Shevchenko str., Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

⁴² Безпечні школи в Україні: Концептуальна записка представництва ЮНІСЕФ в Україні від 14.08.2016. URL: <http://surl.li/wvbo>